

T.C.
HARRAN ÜNİVERSİTESİ
İLAHİYAT FAKÜLTESİ

I. ULUSLARARASI KATILIMLI
BİLİM DİN VE FELSEFE TARİHİNDE
HARRAN OKULU
SEMPOZYUMU

28-30 Nisan 2006

II. CİLT

Editör

Prof. Dr. Ali BAKKAL

ŞANLIURFA 2006

**I. Uluslararası Katılımlı Bilim, Din ve Felsefe Tarihinde Harran Okulu
Sempozyumu**

ISBN: 975-7113-24-7

Dizgi ve İç Sayfa Tasarım

Arş. Gör. Dr. Kadir PAKSOY Arş. Gör. Dr. Hüseyin KURT

Kapak Tasarım

Öğr. Gör. Haldun ÖZBUDUN

Baskı Yeri ve Yılı

Şelale Matbaası

Haziran 2006 - Konya

Bu kitap internet sitemizde de elektronik ortamda yayımlanmıştır.

İnternet adresi: www.harran.edu.tr/uhos/index.htm

e-posta: ilahiyat@harran.edu.tr

Adres: Harran Üniversitesi İlahiyat Fakültesi

Mardin Yolu 20. Km. Osmanbey Kampusü / ŞANLIURFA

Tlf: 0.414.3440036 Faks: 0.414.3440037

Bu kitapta yer alan bildirilerin ilmi ve hukuki sorumlulukları yazarlarına aittir.

Bu kitap, TÜBİTAK ve Türkiye Diyanet Vakfı'nın katkılarıyla basılmıştır.

HARRAN OKULUNUN ARAP DİLİ VE EDEBİYATINA KATKISI

M. Akif ÖZDOĞAN*

Özet

Harran okulunun Arap dili ve edebiyatına katkısını özel ve genel olarak iki yönden ele alacağız. İlk olarak Harran ekolünden yetişen dil ve edebiyatçıların katkılarını; ikinci olarak Harranlıların Helenistik kültürden yaptıkları tercüme ve telif eserlerin özellikle felsefe ve mantık alanındaki telif ve çevirilerin Arap dili ve edebiyatına şekil ve içerik açısından katkısını ele alacağız.

Anahtar kelimeler: *Harran okul, katkı, dil, edebiyat*

The Contribution Of Harran School To Arabic Language And Literature

Summary

In our study we are going to discuss the contribution of Harran School to Arabic language and literature in two aspects. First one is Private contribution in which we are going to scrutinize the contributions of linguists and literature who were educated at Harran School. The second is general contribution in which we are going to deal with the influence of compiled and translated work of Harranians from Helenistic culture, particularly the influence of compilations and translations in the field of philosophy and logic on the Arabic language in methodological aspect.

Key word: *Harran school, contribution, language, literature, example*

Giriş

Tarihte medeniyetler bilgi ve kültür birikimlerini önceki veya aynı dönemdeki medeniyetlerle iletişim kurmak suretiyle oluşturmuşlar; bu iletişimin aracı ise genellikle çeviri aktiviteleri olmuştur¹. İnsanlık tarihi belli başlı üç büyük kültür transferine tanık olmuştur². İlki, Yunanlılar'ın Mısır, Sümer, Fenike gibi ülkelerdeki bilgileri transfer ederek; Yunan medeniyetini oluşturması. Değişik medeniyetlerin

* Yrd. Doç. Dr., Kahramanmaraş Sütçü İmam Ü. İlahiyat Fak. Arap Dili ve Belâgatı Öğretim Üyesi. makif@ksu.edu.tr

¹ H. Ziya Ülken, *Uyanış Devirlerinde Tercümenin Rolü*, İstanbul, 1935, Basım yeri yok, 19.

² İnsanlık tarihinin tanık olduğu üçüncü kültür intikali ise, XI. asırda başlayıp XII. asrın sonlarına kadar Arapça, Latince ve İbranice başta olmak üzere Batı dillerine yapılan tercümelemlerle gerçekleşmiştir. Bkz. Bekir Karhağa, *İslam Düşüncesinin Batı Düşüncesine Etkisi*, Litera yay., İstanbul, 2004, 175.

sentezinden oluşan Yunan bilim ve kültürü, Aristoteles (384/322)'in Büyük İskender(356/323) ile doğu seferlerine katılıp oradaki bilim ve kültürlerle etkileşime girmek suretiyle Yunan ve doğu bilim ve kültürünün ortak bir ürünü olan Helenistik kültürünün ortaya çıkmasını sağlamıştı. Helenistik bilimin hakim olduğu Roma'da Hıristiyanlık, devletin dini haline gelip Yunan felsefe ve bilimine karşı düşmanlığın başlaması üzerine, olumsuz tavırlardan dolayı buradaki bilginler, doğudaki İskenderiye, Nusaybin, Harran, Antakya ve Cundişapur'a göç etmişlerdi. Bu bölgelerde çok geçmeden Helenistik bilimini yaşatacak okullar kuruldu ve bu okullarda Helenistik bilimi okutulmaya başlandı. İkinci büyük bilim transferi ise Emevîlerin başlattığı, Abbâsîlerin zirveye taşıdığı tercüme aktiviteleriyle bu okullarda okutulan Helenistik bilimin İslam dünyasına intikali ile gerçekleşmiştir. Helenistik kültürün İslam dünyasına intikalinde de bu okullar aracı rol oynamışlardır. Bu okullar arasında Harran okulunun ve mütercimlerinin ayrı bir yeri ve önemi vardır¹.

Harran Ekolü Ve Tercüme Aktivitelerindeki Rolü

Harran, Yukarı Mezopotomya'nın Diyâr-ı mudar denilen kısmının çoğu zaman merkezi olup²; Dicle ile Fırat arasında bulunan bir yerleşim merkezidir³. Harran tarih boyunca değişik ülkelerin idaresi altında bulunmuş, çok defa el-Cezire bölgesinin merkezliğini yapmıştır. Harran'ın en parlak devri Emevîlerin sonlarında başlayıp, Abbâsîler döneminde zirveye ulaşmıştır. Emevîler devrinde İskenderiye okulu sona erince, buradaki felsefe, matematik ve fen bilimleri Harran okuluna geçmişti. Bu nedenle Harranlılar, Abbâsîler döneminde tercüme ve telif faaliyetlerinde önemli rol oynamışlar, 100/718-/300-923 tarihleri arası, onlar için ilim ve kültür açısından en parlak bir dönem olmuştur⁴.

İnanç yönünden Harranlılar diye de bilinen Harran halkı M.Ö. III. bin yıldan milattan sonra XIII yüzyıl ortalarına kadar varlıklarını sürdüren Harranlı paganlardır⁵. Halife Me'mûn (218/833) dönemine kadar Harranlılar adıyla bilinen Harranlılar, Me'mûn döneminden itibaren kendilerini Sabîî dinine mensup olduklarını iddia etmişler ve bu adla da anılmışlardır. Me'mûn Bizans seferine giderken Diyâr-ı Mudar'dan geçti. Aralarında Harranlıların da olduğu bir grup onu karşıladı. Haranlılar, kaftan giymişler, saçlarını uzatmışlardı. Me'mûn onların kıyafetlerini yadırgadı ve "siz hangi zimmilerdensiniz" dedi. Onlar "biz Harranlılarız" dediler."Yahudi misiniz" dedi. Onlar "hayır" dediler. "Mecûsî misiniz" dedi. "hayır"

¹ Geniş bilgi için bkz. M. Akif Özdoğan, Abbâsîler Dönemi Tercüme faaliyetlerinin Arap Dili ve Edebiyatına Etkisi, Nüşa Dergisi, sayı 16, Kış 2005, Ankara, 35-49.

² Ya'kût el-Hamevî, *Mu'cemu'l-buldân*, II, neş. 'Abdul'azîz el-Cundî, Mektebetu'l-İlmiyye, Beyrut, 271; Y. Kumeyr, *İslam Felsefesinin Kaynakları*, çev. Fahrettin Olguner, Dergah yay., İstanbul, 1992, 131; Ramazan Şeşen, *Harran Tarihi*, T.D.V yay., Ankara, 1993, 3.

³ Y. Kumeyr, *İslam Felsefesinin Kaynakları*, 130.

⁴ Ramazan Şeşen, *Harran Tarihi*, s. IX.

⁵ Şinasi Gündüz, Harranlılar mad., *D.Vİ.A.*, XVI, 242; Mâcid Fahrî, *İslam Felsefesi Tarihi*, çev. Kasım Turhan, İklim yay., İstanbul, 1992, 10.

“hayır” dediler. Bunun üzerine “sizin kitabınız ve peygamberiniz var mı” dedi. Bunun üzerine mırıldandılar. Me’mun “öyleyse siz zındıklardan, putperestlerden ve babam Reşîd dönemindeki kafa tasına inananlardansınız. Sizin kanımız belaldır, ya İslâm’ı seçersiniz ya da Kur’ân’ın belirttiği ehl-i kitaptan birine dabil olursunuz” şeklinde uyarılmış ve seferden dönünceye kadar mühlet vermişti. Harranlı bir bilgin onlara “Me’mûn seferden dönünce biz Sabiîyiz deyin, böylece zimmi statüsünü elde edersiniz” diyerek yol gösterdi. Me’mûn gittiği seferden dönemedi. Ancak bu olaydan sonra Harranlılar kendilerini Sabiî olarak tanıttılar¹. Sadece İbnu’n-Nedîm’in el-Fihrist adlı eserinde belirttiği bu rivayet, Me’mûn’un tercüme faaliyetlerindeki hoş görüşü ile bağdaşmayan bir tavır olması ve değişik tarihi olaylarla çakışması nedeniyle şüphe uyandırmakta ve bu rivayetin Harranlıların Sabiîliğe girişi ile ilgili uydurulmuş bir hikaye imajı vermektedir. Yapılan araştırmalarda Harranlıların gerçek Sâbiî olmayıp²; Kur’ân’ın belirttiği ehl-i kitap statüsündeki gerçek Sâbiîler, Mendâiyye Sabiîleridir ki güney Mezopotamya’da toplum içinde sönük ve gölgede kalmışlardır³. Harranlı Sâbiîler ise, yıldızlara tapar ve ilim ve kültüre önem verir, ilmî aktivitenin içinde bulunurlardı. Harranlılardan Sâbiî adıyla anılan bilginler yetişmiştir⁴.

Helenistik bilimin okutulduğu Antakya okulunun aktivitelelerinin bitmesi üzerine Harran’a göç eden bilginler, Hıristiyan Roma’dan aforoz edilen Nastûriler, halkı Makedon, Ermeni ve Araplardan oluşan Harranî Sâbiîleriyle birleşince, burada ilmî ve felsefî gelişim için uygun zemin oluşmuş⁵, böylece Harran şehri, Yunan kültürünün etüd edildiği bir merkez haline gelmişti. Harranlılar felsefe ve diğer ilimlerde Aristo ve Eflatun’dan yararlanmış, eski Yunan bilimini takip etmişlerdir⁶.

Harranlılar, Beytü’l-hikme’nin kurulduğu dönemde, gerek Yunan gerekse Mezopotamya ilim ve düşüncesinin taşıyıcılığını üstlenmişlerdir. Tercümeye ailesi ile birlikte katılan Muhammed b. Şâkir, Sâbit b. Kurra’yı (288/901) halife ile tanıştırmış ve halife de ona sarayda ve Beytü’l-hikme’deki tercüme bürosunda çok önemli görevler vermiştir. Sâbit b. Kurra’nın saraya girmesiyle diğer Harranlı bilginlere saray kapısı açılmış, bu bilginler tercüme aktivitelerinde önemli rol üstlenmişlerdir⁷. Hem hilafet merkezinde, hem de Büveyhilerin sarayında itibar görmüşlerdir⁸.

Harranlıların tercüme ve ilmî faaliyetlere katkısı Harranlı bilginlerin Bağdat’a gitmeleriyle ve Moğol istilasına kadar Harran okuluna bilginlerin gelerek ilmî aktivitelerde bulunmalarıyla gerçekleştiği görülür. Mesela, Farabî, Harran’a giderek

¹ İbnu’n-Nedîm, *el-Fihrist*, nşr. İbrâhîm Ramazân, Dâru’l-ma’rife, Beyrut, 1997, 389; Ahmed Emin, *Duba’l-İslâm*, I, Mektebetu’n-nehzati’l-mısriyye, Kahire, tsz., 270.

² Şinasi Gündüz, *Sâbiîler*, Vadi yay., Ankara, 1995, 7; Ramazan Şeşen, *Harran Tarihi*, 53

³ Şinasi Gündüz, *Sâbiîler*, 8.

⁴ Muhammed ed-Dîbâcî, Ebu’l-Huseyn Hilâl b. Muhassin’in, *Kitâbu Gururi’l-belâga adlı eserinin nâşiri*, Menşûrâtu Câmi’ati’l-Hasen es-Sânî, 1988, 5.

⁵ Ahmed Emin, *Duba’l-İslâm*, I, 270.

⁶ H. İbrâhîm Hasan, *İslam Tarihi*, III, çev. Komisyon, Kayıhan yay., İstanbul, 1987, 173; Ali Sâmî en-Neşşâr, *İslam’da Felsefenin Doğuşu*, I, çev. Osman Tunç, İstanbul, 1999, 294.

⁷ Mustafa Demirci, *Beytü’l-Hikme*, İnsan yay., İstanbul, 1996, Ekim, 30.

⁸ Ahmed Emin, *Duba’l-İslâm*, I, 272.

Metâ b. Yûnus (329/940)'un felsefe ve mantık alanındaki çalışmalarından istifade ettiği rivayet edilmiştir¹.

Harranlı Dilcilerin Arap Dili Ve Edebiyatına Katkıları

Harranlı bilginler içerisinde Arap dili ve edebiyatına direkt ya da dolaylı olarak katkı sağlayan bilginleri ele alalım.

Sâbit b. Kurra (288/901)

Sâbit b. Kurra, 221'de Harran'da doğmuş, tıp, astronomi, felsefe gibi ilimlerde ileri düzeye ulaşmıştır. Tercüme aktivitelerine büyük destek veren Muhammed b. Şâkir Bizans'tan dönerken, Sâbit'in dil yeteneğinin iyi olduğunu fark etmiş ve onu halife Mutazid'a götürerek tanıştırmıştı. Halife onu çok beğenmiş ve müneccim başı yaparak; sarayda çok önemli konuma getirmişti. Tıp, astronomi, matematik, geometri ile ilgili çeviri ve telif eserleri vardır².

Harran Sâbîlerinin felsefe, mantık, astronomi, tıp ve fen bilimlerinde tercüme ve te'lif alanındaki önemli rolü Sâbit ile başlar³. Bu dönemdeki en büyük iki mütercimlerden olan Sâbit, Huneyn b. İshâk'tan (260/873) sonra tercüme kontrol görevini ifa etmiştir. Çok yönlü bir bilgin olan Sâbit'in yüz otuzüç eseri vardır. Kendisinden sonra çalışmalarını ve metodunu oğlu Sinan, torunları Sâbit ve İbrahim ve torununun oğlu Ebu'l-Ferec devam ettirmiştir. Sâbit'in yazdığı eserler modern bilimin doğuşunda hem doğuda hem de batıda dikkatle okunduğu ve geliştirildiği görülür⁴.

Sâbit b. Kurra'nın şiirdeki *arûz* ölçüsünün, ilim tasnifinde esas unsurlardan olduğunu ve aruzun tabii bir ilim olması yönü ile felsefenin bir dalı sayılacağını belirtmesi⁵, onun edebiyat ve felsefeyi aynı kategoride gördüğünü ve kendisinin de edebiyatla ilgilendiğini göstermesi açısından önemlidir.

Sâbit b. Kurra'nın Süryanî grameri üzerine yazdığı rivayet edilen kitap⁶ dışında Arap dili ve edebiyatı alanında eser vermemekle birlikte, iki hususta çok önemli katkısı olmuştur. Birincisi, tercümelemlerle Arapçayı çok iyi kullandığına dikkat edilirse, Arapçaya bilimsel, kavramsal pek çok kelime ve ifadenin girmesini sağlamış ve bilimsel zihniyet ve üslûbun gelişmesinde önemli rolü olmuştur. İkinci katkısı ise felsefe ve mantık konusunda çeviri ve te'lif eserleri ile yapılan tercümelemlerin kontrolleri esnasındaki tespitleri, felsefe ve mantık ilminin İslâm dünyasına girmesi

¹ Mustafa Demirci, *Beytü'l-Hikme*, 31.

² İbnü'n-Nedîm, *el-Fibrîst*, 333; M. Şemsettin Günaltay, *Antik Felsefenin İslam Dünyasına Girişi*, sad. İrfan Bayın, Kaknüs yay., İstanbul, 2001, 68.

³ Hengry Corbin, *İslam Felsefesi Tarihi*, I, çev. Hüseyin Hatemi, İstanbul, 1994, 54; Ramazan Şeşen, *Harran Tarihi*, s. IX.

⁴ H. Ziya Ülken, *Uyanış Devirlerinde Tercümenin Rolü*, İstanbul, 1935, 120.

⁵ T.J de Boer, *İslam'da Felsefe Tarihi*, çev. Yaşar Kutluay, Balkanoğlu mat., Ankara, 1960, 27.

⁶ Ramazan Şeşen, *Harran Tarihi*, s. IX.

olmuştur. Felsefe ve mantık ilimlerinin Arap dili ve edebiyatı kavramlarının oluşma sürecinde şekilsel yönden önemli katkısı olmuştur. Sâbit'in Arap dili ve edebiyatına bir diğer katkısı ise Ebû İshâk es-Sâbî ve Hilâl b. Muhassin es-Sâbî gibi edip, şâir ve belâğatçıların edebiyat çevresine girmelerinde öncülük yapmıştır.

Kaynaklarda Sâbit'in oğlu Sinân (331/943)'in yunanca ve süryanice'den arapça'ya çeviriler yaptığı ve edebiyat alanında da söz sahibi olduğu belirtilmiştir¹. Yine Sâbit'in torunu Sâbit b. Sinân (365/976) da tabîb ve tarihçiliği yanında mütercim ve edebiyatçı olduğu görülür².

Ebû İshâk İbrâhîm b. Hilâl El-Harranî es- Sâbî (384/994)

Ebû İshâk İbrâhîm b. Hilâl b. Zehrûn es-Sâbî, diğer Harranlı bilginler gibi tıp ve matematik ile uğraşmış, bizzat aile çevresindeki bilginlerden astronomi, matematik ve felsefe öğrenmiştir³. Ebû İshâk, bu ilimlerin yanı sıra edebiyatın kitâbet, şiir ve belâğat dallarında temayüz etmiştir⁴.

Halife el-Muti'nin *Divânu'l-inşâ' ve'l-mezâlim ve'l-me'âvin* başkanı olmuş; Büveyhîlerin 334/945 yılında Bağdat'ı ele geçirmesinden sonra Büveyhî Muizuddevle'nin *Divânu'l-inşâ'*sında kâtiplik yapmıştır. Mu'izuddevle'nin ölümünden sonra, oğlu 'Izzuddevle Bahtiyar'ın divanında çalışmıştır. Bahtiyar'ın kardeşi 'Adududdevle aleyhinde mektuplar yazdığından, 'Adududdevle göreve gelince 367/997 yılında Ebu İshâk'ı hapsedirmiş ve mallarına el koydurmuştur. 'Adududdevle'nin ölümünden sonra yerine geçen oğlu, Ebû İshâk'ı serbest bırakmış; İslam'ı seçmesi halinde de vezir yapacağını söylemişse de müslümanlığı kabul etmemiştir⁵.

Kaynaklarda 'Adududdevle'nin ona kızması ile ilgili şu rivayet de geniş olarak yer almaktadır. *et-Tâcî fî Abbâri Benî Büveyh* adlı eserini yazarken yanına gelen bir adamın "ne yapıyorsun" demesi üzerine, "boş ve yalan şeylerle uğraşıyorum" cevabını, adam 'Adududdevle'ye bildirir. 'Adududdevle de bu duruma kızar ve onu kovar⁶.

Eserlerinden bazıları: *er-Resâ'il, Dîvân, Münşe'ât, et-Tâcî fî abbâri'd-devleti'd-Deylemiyye'dir*⁷.

Kendisine şöhret yolunu açan er-Resâ'il adlı eseri, halife, emir ve vezirler adına yazdığı resmi mektuplar olup, günümüze kadar gelmiştir. Onun bu risaleleri pek çok

¹ Ramazan Şeşen, *Harran Tarihi*, 71.

² 'Umer Rızâ Kehhâle, *Mu'cemu'l-muelliğîn*, I, Muessesetu'r-risâle, Beyrut, 1993, I, 466

³ İbnu'l-Esîr, *el-Kâmûl fî't-târih*, 1531, www.alwarag.net/index2x4ttmi. Erişim tarihi: 15.1.2006.

⁴ İbnu'n-Nedîm, *el-Fibrîst*, 167; 'Umer Rızâ Kehhâle, *Mu'cemu'l-muelliğîn*, I, 80; İbn Hallikân, *Vefeyâtu'l-ayân*, I, neş. İhsân 'Abbâs, Dâru sâdir, Beyrut, 52.

⁵ Hayruddîn ez-Ziriklî, *el-A'lâm*, Dâru'l-ilm, Beyrut, 1979, 78; Şevkî Dayf, *Târîhu'l-edebi'l-arabi- 'Asru'l-duvel ve'l-imârât*, Dâru'l-ma'ârif, Kahire, 1996, 400; Ahmet Suphi Furat, *Arap Edebiyatı tarihi*, I, Edebiyat Fakültesi yay., 1996, İstanbul, 284.

⁶ ez-Zehabî, *Siyeru a'lâmü'n-nubelâ*, X, neş. Muhammed b. 'Abâdî, Mektebetu's-safâ, Kahire, 2003, 748.

⁷ 'Umer Rızâ Kehhâle, *Mu'cemu'l-mu'elliğîn*, I, 80.

edebiyat kaynaklarında yerini almıştır. Bu mektuplar o dönemin edebi özelliklerini yansıması açısından önemlidir. Mektuplarında Farsçanın tesiri olmakla birlikte diğer kâtiplere göre dili daha sade ve açıktır¹.

Abbâsîlerin hilafet merkezi Bağdat'ta ve Irak'ta gelişen inşâ ve kitâbet sanat türleri, Abbâsîlerin zayıflamasıyla ortaya çıkan Samanoğulları, Büveyhîler, Ziyârililer gibi küçük devletlerin hakimiyeti altındaki bölgelerde gelişimini sürdürmüştür². Edebi hayatını Samanoğulları idaresindeki bölgelerde geçiren İbnu'l-'Amîd (366/976)³, Büveyhîlerin himayesinde isim yapan es-Sâhib b. 'Abbâd (385/995) ve Ebû İshâk es-Sâbiî ile kitâbet önemli bir merhaleye ulaşmıştır⁴. Hem edip hem de kâtip olan bu üç edebiyatçının yazışmalarında ortak özellikler bulunmaktadır. İbnu'l-'Amîd, secî, cinâs, tîbâk, iktibâs, tazmîn sanatını bolca kullanmıştır⁵. İbnu'l-'Abbâd, secî, cinâs ve söz ve lafız sanatlarına ağırlık vermiştir. Ebû İshâk da bedî sanatından secî, cinâs, mukâbele'ye ağırlık vermiştir⁶. Ebû İshâk, süslü, secili üslûbunu *et-Tâvî fi abbâri Benî Buveyh* adlı eserinde uygulayarak bu tarzı kendisinden sonraki tarihçilerin kullanmaları yönünde öncülük yapmıştır. Muhammed el-Utbî (427/1036) *el-Yemînî* adlı eserinde Ebû İshâk'ın bu tarzından etkilendiği görülmektedir⁷.

Ünlü edip eş-Şerif er-Razî (406/1016) ile Ebû İshâk arasında edebi anlamda dostluk bağı kurulmuş, birbirleriyle yazışmışlar, birbirlerini ziyaret etmişlerdir. Aralarında sevgi, hoşgörü ve diğergamlılık gibi özellikler tesis edilmiştir⁸. Vefat ettiğinde eş-Şerif er-Razî ona mersiye yazmış; Şerif er-Razî'ye niye mersiye yazdın diye sorulunca "*Ben onun erdemlerini ortaya koydum*" şeklinde cevap vermiştir⁹. eş-Şerif er-Razî genç, Ebû İshâk ise yaşlı olmalarına rağmen kullandıkları yumuşak dil onları birbirine yakınlaştırmıştır. Ebû İshâk yaşlılığından dolayı eş-Şerif er-Razî'yi ziyaret edemeyişinin üzüntüsünü şu beyitlerinde dile getirmiştir:

عن قضاء حق الشريف

صير عدو الشيخ العليل الضعيف

أفعدتنا زمانة و زمان جائر

والفتى ذو الشباب يبسط في النقص

Felek bizi bağladı, zaman eş-Şerif'e iade-i ziyaret görevimi yapmamı engelledi.

Delikanlı genç (Şerif) hasta, çaresiz ve hasta olan şu ihtiyarının kusuruna bakmasın.

¹ F. Krenkow, Sabîi mad., *M E.B. İslam Ansiklopedisi*, X, 6.

² Şevkî Dayf, *Târîhu'l-edebi'l-'arabi-'Asru'l-'duvel ve'l-imârât*, 441-443.

³ Yûsuf Es'ad Dâğır, *Masâdiru'd-dirâsetü'l-edebiyee*, Mektebetu Lubnân, Beyrut, 2000, 107.

⁴ Osman Keskiner, *Arap Edebiyatında İnşâ Sanatının Gelişimi*, Basılmamış Doktora Tezi, Samsun, 1996, 234.

⁵ Osman Keskiner, *Arap Edebiyatında İnşâ Sanatının Gelişimi*, 235.

⁶ Ebû İshâk İbrâhîm b. Hilâl b. Zehrûn es-Sâbiî, *el-Muhtâr min Resâli Ebi İshâk*, neş. Şekîb Arslân, Dârü'n-nehdati'l-hadîse, Beyrut, tsz.

⁷ Osman Keskiner, *Arap Edebiyatında İnşâ Sanatının Gelişimi*, 237.

⁸ eş-Şerif er-Razî ve Ebû İshâk es-Sâbiî *Sadâkatun Halledebe't-târîb*, Kays Muğaçış es-Sa'dî, www.mandacanunion.org/History/AR_History_028.htm. Erişim tarihi: 15.1.2006.

⁹ ez-Zehabî, *Siyerü a'lâmü'n-nübelâ*, X, neş. Muhammed b. 'Abâdî, Mektebetü's-safâ, Kahire, 2003, 748.

eş-Şerif er-Razî'de Ebû İshâk'ın özür içeren şiirlerine yine uzunca beyitlerle cevap vermiş, aralarında soy ve din farklılığı olmasına rağmen son derece kuvvetli bir bağ olduğunu er-Razî şu beytiyle ifade etmiştir.

الفضلُ ناسبٌ بنا إن لم يكن شرفي مناسبه ولا ميلادي
 Soyumuz ve yaşımız farklı olsa birbirimize erdem ile bağlıyız.

Ebû İshâk'ın şiirleri, şâirliği, edib ve belâgatçılığı ve kâtiplik yönü ve tarihçiliği edebiyat kaynaklarında önemli ölçüde ele alınmıştır.

es-Seâlibî (429/1038) , *el-İcâz ve'l-icâz* adlı eserinde Ebû İshâk es-Sabî'nin şahane ve hoş şiirlerinden örnekler vererek onu takdir eder¹.

تورد دمعي إذ جرى و مدامتي فمن مثل ما في الكأس عيني تسكب
 جفوني أم من مدمعي كنت أشرب فوالله ما أدري أيا عمرو أسليت

Gözyaşlarım içkinin kadehten döküldüğü gibi akar.

Amr! Göz kapaklarım mı çalınmış, yoksa göz pınarımdan mı içiyorum bilmiyorum.

es-Se'âlibî, *Yetîmetu'd-dehr* adlı eserinde ise Ebû İshâk'ın Irak bölgesinin en iyi belâgatçısı olduğunu belirtir. Onun başından geçen şu olayı nakleder: "*Seyfüddele'nin elçisi benden şiir yazmamı istemişti. Ben başımdam savdım. Günlerce ısrarı üzerine elçiyeye üç beyit verdim. Saraya varınca Seyfüddele'nin mübri olan 300 dirhemlik hediye kesesi bana verildi*". es-Se'âlibî, Ebû İshâk vefat ettiğinde eş-Şerîf er-Razî'nin ona yazdığı mersiyeden beyitler nakleder².

er-Râgıb el-İsfehânî (502/1108), *Muhâdaratu'l-'udebâ* adlı eserinde İbn Sukre'nin Ebû İshâk es-Sâbî'nin eşsiz ve benzersiz bir edip olduğunu ifade ettiğini belirtir³.

İbn Hamdûn (495/1101) ise, *et-Tezkîretu'l-Hamdûniyye* adlı eserinde Ebû İshâk es-Sâbî'ye geniş yer verir. İbn Hamdûn, bir arkadaşının, neden belâgat sahibi kâtiplerin şiirde mahir olmadıklarını, seçkin şairlerin de kitabette iyi durumda bulunamadıklarını sorması üzerine, şu cevabı verir: "*Nesir sözü, manzum sözden farklılık arz eder. Kitabetin en iyisi, manası açık ve kestedilen şey ilke duyulduğunda anlaşılır. En iyi şiir ise gayesi hemen anlaşılmaıyıp, uzun uğraşlardan sonra anlaşılabilen bir durumdur. Bu nedenle farklı iki metolla (şiir-nesir) aynı konuda aynı başarıyı göstermek mümkün değildir*".

el-Ebşîhî (850/1446) ise, "*el-Mustadraf fî kulli fennin mustazraf*" adlı eserinde Ebû İshâk'ın insanların konuşması esnasında ilginç gelen bazı kelimeleri şiirde kullanma

¹ es-Se'âlibî, *el-İcâz ve'l-icâz*, 39, www.alwarag.net/index2x4ttmi . Erişim tarihi: 15.1.2006.

² es-Se'âlibî, *el-İcâz ve'l-icâz*, 39, www.alwarag.net/index2x4ttmi . Erişim tarihi: 15.1.2006.

³ er-Râgıb el-İsfehânî, *Muhâdaratu'l-'udebâ*, 135 www.alwarag.net/index2x4ttmi. Erişim tarihi: 15.1.2006.

⁴ İbn Hamdûn, *et-Tezkîretu'l-Hamdûniyye*, 776. www.alwarag.net/index2x4ttmi. Erişim tarihi: 15.1.2006.

özelliğinden bahseder¹.

Ebû İshâk'ın edebiyat tenkitçiliği yönü de bulunmaktadır. Kendisine arz edilen yazıları eleştiriye tabi tutmuş ve görüşlerini belirtmiştir. Ebu'l-Hayyân et-Tevhîdî (400/1010) onun bu yönü ile ilgili olarak şu olayı nakleder. Ebu'l-'Aynâ, ona okuduğu bir parçayı, dikkatlice dinledikten sonra beğendiğini ve hemen irticâli şiir söylediğini belirtir. Yine İbn 'Abbâd hakkında “o çok çalışır ama her zaman karşılığını alamaz; çok erdemlidir ancak pek konuşmaz”, diyerek² mütevaziliğini ortaya koymuştur.

el-Kalkaşendî (821/1418) de, kâtiplik ve kâtipte aranan özellikleri ele aldığı *Subbu'l-a'şâ fî sinâ'ati'l-inşâ* adlı eserinde pek çok konuda Ebû İshâk es-Sâbî'nin o konudaki görüşlerini ve uygulamalarını çoğu zaman ilk, bazen ikinci ve üçüncü örnek olarak nakleder. el-Kalkaşendî'ye göre Ebû İshâk es-Sâbî kâtipliğinin yanı sıra inşâ ve kitâbet sanatında usuller ve görüşler ortaya koymuş bir edip ve belâgatçidir. Ebû İshâk'ın er-Resâ'il adlı eserini ele almadan önce el-Kalkaşendî'nin hangi konularda ve özelliklerde ondan nakiller yaptığını bakalım.

el-Kalkaşendî, Ebû İshâk'ı takdir eder ve beğenir. Halife et-Tâî, halife el-Mutî ve Büveyhilerin emiri 'İzzuddevle b. Buveyh'in sarayında Dîvanü'r-resâil'de kâtip olarak görev yaptığını belirtir³. Ona göre, meşhur belâgatçılar Halife Harun er-Reşîd'in veziri Yahya b. Hâlid, Me'mun'un kâtibi 'Amr b. Mes'ade, İbnu'l-Mukaffâ', Sehl b. Hârûn, İbnu'l-'Amîd, es-Sâhib 'Abbâd ve Ebû İshâk es-Sâbî'dir. Ebû İshâk'ı bu meşhur belâgat sahibi kişiler arasında yer vermesi onun şöhretini göstermektedir⁴. el-Kalkaşendî, kâtiplerin yazdıkları risâlelerde Kur'ân, hadis ve şiirlerden istişhâd yapmanın (örnek verme) yapmanın önemli olduğunu belirtirken; Ebû İshâk'ın bunu yaptığını belirtir ve ondan nakiller yapar⁵. el-Kalkaşendî, kâtibin ifadelerinde insiyatif kullanmasının da üstün bir meziyet olduğunu belirtir ve bunu her kâtibin yapamayacağını ifade ederek Ebû İshâk'ı insiyatif yapabilen bir edip ve kâtip olarak değerlendirir⁶.

el-Kalkaşendî, kâtibin sözü güzelleştirmek için belâgat sanatlarını içeren sözler yazması gerektiğini, anlamın tekrarı cümleye güzellik katacaksa aynı kelimelerin yerine farklı kelimelerin kullanılması gerektiğini ifade eder ve bu konuda Ebû İshâk'tan örnekler verir ve bu örneklerdeki aynı anlama gelen farklı biçimdeki kelimeleri açıklar⁷. el-Kalkaşendî, kitâbette teknik özelliklere de yer verir ve pek çok özellikte Ebû İshâk'ı örnek göstererek ondan nakiller yapar. el-Kalkaşendî'nin Ebû İshâk'ı referans vererek belirttiği bazı teknik özellikleri şu şekilde özetlemek mümkündür: Yazıya başlarken “min fulânin ilâ fulânın” ifadesini kullanma⁸,

¹ el-Ebşîhî, *el-Mustadraf fî kullî fennin mustazraf*, www.alwarag.net/index2x4ttmi. Erişim tarihi: 15.1.2006.

² Ebu'l-Hayyân *et-Tevhîdî, el-İmtâ' ve'l-mu'ânese*, 116, www.alwarag.net/index2x4ttmi. Erişim tarihi: 15.1.2006.

³ el-Kalkaşendî, *Subbu'l-a'şâ fî sinâ'ati'l-inşâ*, I, neş. Huseyn Şemsuddîn, Dâru'l-fıkr, Beyrut, 1987, 70.

⁴ el-Kalkaşendî, *Subbu'l-a'şâ*, I, 127.

⁵ el-Kalkaşendî, *Subbu'l-a'şâ*, I, 249.

⁶ el-Kalkaşendî, *Subbu'l-a'şâ*, I, 310.

⁷ el-Kalkaşendî, *Subbu'l-a'şâ*, II, 252.

⁸ el-Kalkaşendî, *Subbu'l-a'şâ*, VI, 382.

“kitâbuke, kitâbî¹, kitâbunâ² ve vasale kitabuke³” formlarını kullanma, dua ile başlama, dua ile bitirme⁴, ene zamiri ile başlama⁵, yazışmayı sürdürme temennisi⁶, zaruret dışında rahatsız etmek istememe talebi⁷, lakap ve künye kullanma⁸, “emmâ ba‘d” ifadesini kullanma⁹.

Ebû İshâk’ın er-Resâ’il adlı eserini neşreden Şekîb Arslan bu risalelerin Büveyh tarihi ile ilgili bilgileri içerdiğini ve kendisinden sonraki belâgatçı ve kâtiplere referans eseri bıraktığını belirtir. Şairlerin bu risâleri methettiğini, ününün her yere yayıldığını belirterek uzunca beyitler naklederek; bu uzun beyitlerde Ebû İshâk’a duyulan hayranlığı dile getirildiğini ifade eder¹⁰.

Ebû İshâk’ın edebiyata en önemli katkısı kâtiplerin uyması gereken usûl ve kuralları tatbikî olarak göstermiş ve kendisinden sonraki kâtiplere referans eseri bırakmıştır. el-Kalkaşendî adı geçen eserinin her yerinde Ebû İshâk’tan söz etmesi kitâbet teori ve pratiği açısından etkisini açıkça göstermektedir. Kitâbet usulleri ile ilgili özelliklerini el-Kalkaşendî’den uzunca naklettiğimiz için burada dil ve belâgat yönüne katkılarından söz edeceğiz.

er-Resâ’il, hem dil ve belâgat özelliklerinin şahane bir şekilde uygulandığı edebî bir eser hem de o dönemin dil özelliklerini yansıtan ve o dönemden günümüze edebî-belâgi bir metin olarak intikâl eden referans kitabıdır.

Eserde o dönemde başlayan mantık ve felsefe tesirini görmek mümkündür. Ancak Arap dilinde daha sonraki asırlarda görülen cümlelerdeki karmaşık, kapalılık, teşbîh, kinâye ve mecâz sanatları ile örülü özellikler pek görülmez. Eserde mantıkî bir silsile olup, edîbin edebî zevki eserine yansımıştır. Müellif cümlelerini özenle, düşünerek seçmiş; aynı anlama gelen bir çok kelimeyi yan yana getirerek lafızları süslemiş ve anlamın daha iyi anlaşılmasını sağlamıştır¹¹. Eş ve zıt anlamlı kelimelerle birlikte cinâs sanatını da başarılı bir şekilde kullanmıştır. Nesrin güzelliği kadar şiirin güzelliği ve süslemesi de görülür. Bu açıdan cümleler çarpıcı ve etkileyicidir. Aşağıdaki örnekler bu özellikleri açıkça yansıtmaktadır¹².

واختصَّ منها الناس بالآلِباب والإفهامِ وفضلَهُم على الجمادات والأنعامِ ولأعدَّ لمُحْسِنِهِمْ جَنَّةً و ثواباً و
لمسيئِهِمْ ناراً و عقاباً

Allah, mahlukat içerisinde insanları akıl ve anlayışla farklı kıldı. İnsanları cansız varlıklara ve hayvanlara göre çok üstün yaptı. İyi insanlara yaptıkları iyilik nedeniyle cennet, kötülerine ise

¹ el-Kalkaşendî, *Subbu’l-a’sâ*, VII, 86.

² el-Kalkaşendî, *Subbu’l-a’sâ*, VII, 561.

³ el-Kalkaşendî, *Subbu’l-a’sâ*, VII, 112.

⁴ el-Kalkaşendî, *Subbu’l-a’sâ*, VIII, 140.

⁵ el-Kalkaşendî, *Subbu’l-a’sâ*, VIII, 142.

⁶ el-Kalkaşendî, *Subbu’l-a’sâ*, VIII, 147.

⁷ el-Kalkaşendî, *Subbu’l-a’sâ*, VIII, 147.

⁸ el-Kalkaşendî, *Subbu’l-a’sâ*, VIII, 242.

⁹ el-Kalkaşendî, *Subbu’l-a’sâ*, XIII, 69.

¹⁰ Şekîb Arslan, Ebû İshâk’ın, el-Muhtâr min Resâili Ebi İshâk adlı eserinin naşiri, s. 4.

¹¹ Bkz. Ebû İshâk, el-Muhtâr min Resâili Ebi İshâk.

¹² Ebû İshâk, el-Muhtâr min Resâili Ebi İshâk, 20.

yaftıklarının karşılığı olarak cebennem hazırladı.

لا تُذركه الأعينُ بأحاطها ولا تُحدُّها الألسُنُ بألفاظها ولا تحلِّقهُ العُصُورُ بمرورها ولا تهرمه بكرورها
Gözler bakmakla Allahı göremez, diller sözle onu tarif edemez, asırların geçmesiyle eskimez ve yaşlanmaz.

Ebû İshâk'ın Kur'ân ve hadis bilgisinin yanı sıra diğer ilim ve kültürleri çok iyi bilen birisi olduğu açıkça görülür. Kullandığı cümleler uzun ancak karmaşık olmayıp, etkileyici ve itnâb sanatı (ayrıntılı anlatım) ile daha anlaşılır hale gelmektedir. Aşağıdaki örnek bu özellikleri yansıtmaya açısından önemlidir.

...وجدته أحسنَ وأجملَ وأوفرَ وأجزَلَ لأننا ملكنا الأمورَ ودبرنا الجمهورَ وقدّرنا على أن ننتفعَ و
نضُرَّ ونسرَّ وننقصَ ونزيدَ

...Onu, en güzel, en şabane, en bol en verimli buldum. Biz işleri idare ediyor, halkı yönetiyoruz. Bu nedenle bazen fayda verir bazen zarar verebiliriz, bazen sevindiririz, kimi zaman az veririz kimi zaman da artırırız.

Risâlelerinde meânî ve bedî ilmînin sanat ve kuralları en ince ve nadide bir biçimde kullanılmış, özellikle bedî sanatının süsleme ve lafız güzellikleri sanatları özenle tatbik edilmiştir. Seci, cinâs ve tûbâk sanatları en çok kullanılan sanatlar arasındadır. Mecâz ve kinaye sanatlarına fazla rağbet etmemesi ise o dönemde katiplerin söz güzelliğine önem vermesi gibi nedenlerle açıklamak mümkündür.

Ebû İshâk süslü ve bedî sanatlarıyla bezenmiş tasnî'ye önem vermekle birlikte döneminin tasnî ustaları İbnu'l-'Amîd ve es-Sahîb b. 'Abbâd kadar aşırı gitmemiştir. Lafızları seçimi çok güzel, cümleleri süslü ve secili olup; secileri kısadır. Ayrıca olayların anlatımında tasvir yöntemini kullanır. Bu üç edip şiir ile nesir arasındaki perdeyi aralayarak nesir-şiir karışımı bir tür oluşturmuşlardır¹. Ebû İshâk edebiyat ve belâgat teorisini olmamakla birlikte edebî melekesi çok güçlü olan ediptir. Hem o dönemde ünü yayılmış hem de günümüze kadar edebî gücünün etkisi sürmüştür. Özellikle nesir sanatında ve kitabetteki üstün başarısı bu alandaki araştırmacılara rehberlik etmektedir. Ebû İshâk, torunu Hilâl b. Muhassin'i kendisi gibi yetiştirmiş ve Hilal dedesi gibi aynı özelliklere sahip bir edip ve kâtip olmuştur².

Ebu'l-Huseyn Hilâl b. Muhassin b. İbrâhîm es-Sabiû el-Harranî

Ebu'l-Huseyn Hilâl b. Muhassin b. İbrâhîm es-Sabiû, 359/970 yılında Bağdatta doğmuş, edebiyat ve tarih ilminde temayüz etmişti. Küçük yaşta Ebû 'Ali el-Fârisî (377/987), er-Rummânî (387/997) gibi dilcilerden dil ve edebiyat dersi almış; Sabiû

¹ Şevkî Dayf, el-Fennu ve mezâhibihû, Dâru'l-ma'ârif, Kahire, 1960, 219-221.

² Muhammed ed-Dîbâcî, Ebu'l-Hasen Hilâl b. Muhassin, Kitâbu gururî'l-belâga, Menşûrâtü Câmîati'l-Hasen es-sânî, 1988, adlı eserin nâşirinin Mukaddimesi, 5.

dinine mensup iken ilerleyen yaşında Müslüman olmuştu. Eserleri: *Gureru'l-belâga*, *Abbâru Bağdâd*, *Kitâbu't-târîh*, *Tuhfetu'l-umerâ*, *Kitâbu rusûmi dâri'l-hilâfe*, *Kitâbu'r-risâle*, *Kitâbu'l-kuttâb*¹.

Hilâl, Büveyhi veziri Ebû Gâlib Fâhru'l-melik (406/ 1015)'e bağlı olarak Divânü'l-inşâ başkanlığı görevini yapmıştır². Hayatını Büveyhiler devletinde geçirmiş, Abbâsî toplumunu, kültürünü yakından tanımıştır. Bunların kendisinde derin izleri olmuştur. Büveyhiler 'Aduddevle döneminde en güçlü zamanlarını yaşamışlardır. 'Azuddevle ilmi teşvik etmiş ancak vefatından sonra oğulları arasındaki iktidar kavgası nedeniyle devlet zayıflamıştır. Hilâl, hayatının önemli kısmını Büveyhiler'in zayıflamaya başladığı dönemde geçirmiş, devletin fakirlik içinde olmasından üzüntü duymuş ve hayata bakışı karamsar olmuştur. *Gureru'l-belâga* adlı eserinde dönemdeki olayları tasvir eden bilgiler bulmak mümkündür³. Gureru'l-belâga, İslam kültüründe fikri gelişme sürecinde yazılan eserleri yansıtan en önemli eserlerden biridir⁴.

Hilâl, Gureru'l-belâga adlı eseri divân'da kâtiplik yaparken emir, vezir v.s adına yazdığı risalelerden oluşmaktadır. Kendisi bu eseri telif edişinde amacını inşâ ve kitabet konusunda kâtiplere başvuru kaynağı olacağını belirtir⁵. Eserde, dil ve belâgat özellikleri şahane bir şekilde uygulandığı görülür. Eser, hem o dönemin dil özelliklerini yansıtmakta hem de o dönemden günümüze güzel edebî-belâgi bir metin olarak karşımızda durmaktadır.

Ebû İshâk es-Sâbiî'nin risâlelerinde olduğu gibi Hilâl'in bu eserinde dil yönünden mantık ve felsefe tesirini görmek mümkündür. Arap dilinde daha sonraki asırlarda görülen karmaşık ifâdeler bulunmaz. Eserde mantıki bir silsile vardır. Müellif cümlelerini özenle, düşünerek seçmiş, aynı anlama gelen bir çok kelimeyi yan yana getirerek lafızları süslemekte ve anlamın daha iyi anlaşılmasını sağlamıştır⁶.

Eserin dili, süslü olmakla birlikte karmaşık değildir. Anlaşılmasında zorluk çekilen beyan sanatları yerine daha ziyade lafız ve anlamı süsleyen bedî sanatları kullanılır. Müellif, özellikle seci, cinâs, tıbâk, mukâbele sanatlarını kullanarak eserini adeta şiir gibi süslü, etkili ve çarpıcı hale getirmiştir. Konunun daha iyi anlaşılması için sıfat, temyiz, müştâk isimler (sıfat fiillerden) den yararlanır ki bu iki unsuru kullanma o dönemin ediplerinde yaygın olduğu görülür. Tıbâk sanatını da yaygın olarak kullanır. Aşağıdaki örnek bu özellikleri yansıtmaya açısından önemlidir.

¹Omer Rızâ Kehhâle, *Mu'cemu'l-muelliîn*, IV, 164 ; Hayruddîn ez-Ziriklî, el-A'lâm, VIII, 92; Sabâh Malullâh, el-Umerâ fi târihi'l-vuzerâ-Ebu'l-Hasen Hilâl b. el-Muhassin es-Sâbiî, www.mandacanunion.org/Library/AR_Library 023.org. Erişim tarihi: 15.1.2006.

² Muhammed ed-Dîbâcî, *Kitâbu Gureri'l-belâga*'nın nâşiri, 16.

³ Muhammed ed-Dîbâcî, *Kitâbu Gureri'l-belâga*'nın nâşiri, 5.

⁴Sabâh Malullâh, *el-Umerâ fi Târîhi'l-vuzerâ-Ebu'l-Hasen Hilâl b. el-Muhassin es-Sâbiî*, www.mandacanunion.org/Library/AR_Library 023.org. Erişim tarihi: 15.1.2006.

⁵Hilâl b. Muhassin, *Kitâbu Gureri'l-belâga*, 46.

⁶Bkz. Hilâl b. Muhassin, *Kitâbu Gureri'l-belâga*.

جعل الناس ضروبا بين رشيد و غويّ وسعيد و شفي و أريب و غبي

Allah insanları dürüst ve sabtekar, doğru ve yanlış yolda, akıllı ve aptal olarak değişik biçimlerde yaratmıştır.

Hilâl, bir konunun daha iyi anlaşılması ve cümleye güzellik katması amacıyla eş anlamlı kelimelere sıkça yer verir. Aşağıdaki kısa alıntıda bunu hemen görmek mümkündür.

رأفة منه و تحننا و حنوا و ترقفا...

Acıması, şefkati, müşfikliği, merhameti...

Hilâl, ele aldığı konularla ilgili sık sık âyetlerden, hadislerden iktibâs yapmaktadır¹.

ادعوا الله مخلصين له الدين (Mümin-14) Allah'a ibadet edin.

Hilâl'in, üslûbunda mübalağa da sık sık görülmektedir. Mecâz ve teşbih sanatlarını fazla kullanmaz².

Gureru'l-belâğa adlı eser, hem kitabet teori ve pratiği açısından hem de belâğatın güzel bir şekilde uygulandığı referans metni olarak edebiyat tarihine mal olmuştur. Hilâl b. Muhassin, dedesi Ebû İshâk kadar edebî yönü iyi olan bir edip ve kâtipdir. Ancak zaman zaman dedesinin gölgesinde kaldığı kaynaklarda kendisine dedesi kadar yer verilmediği görülür. Ebû İshâk'ın torunu Hilâl es-Sabiû olarak değil de kendi başına ortaya çıksaydı, edebiyat kaynaklarında en az dedesi kadar yer alırdı. Bu eser her zaman belâğat metinleri olarak okutulabilecek nadide metinlerden oluşmaktadır.

Harranlı Bilginlerin Arap Dili Ve Edebiyatına Katkıları

Sâbit b. Kurra başta olmak Harranlı bilginlerin Yunan biliminden ve diğer bilimlerden felsefe, mantık, tıp, astronomi vs. gibi alanlardan Arapçaya yaptıkları tercüme ile bu bilim dallarında yazdıkları eserler Arap diline bir çok açıdan katkı sağladığı görülür. Felsefe birikimi, Yunan düşüncesinin İslâm düşüncesi üzerine ağırlığını hissettiren en önemli alanlardan biridir³. Felsefe ve felsefi düşünce, Arap dili ve edebiyatında, sistematize etme, maddeler arasında irtibat kurup sebep-sonuç ilişkisi ortaya koyma, soyut düşünce gibi açılardan tesirini göstermiştir. İslam dünyasında araç ilmi olarak görülen mantık ise, dille alakalı yönü olması nedeniyle⁴

¹ Hilâl b. Muhassin, *Kitâbu Gureri'l-belâğa*, 50/279.

² Hilâl b. Muhassin, *Kitâbu Gureri'l-belâğa*, 367.

³ Mehmet Bayraktar, "İslam Düşüncesi:Etkilenmesi ve Etkisi", İslâmiyât, VII, sayı II, Nisan-Haziran 2004, 29.

⁴ Necati Öner, *Klasik Mantık*, Ankara Ü. İlâhiyat F. Yay., Ankara, 1972,

Arap dili ve edebiyatını felsefeden daha fazla etkilemiş, özellikle mantık yöntemleri Arap edebiyatında uygulamaya konulmuştur. Aristo'nun Kategoriler, Hermenutik, Kıyas, Burhan, Cedel, Hikmet, Retorik ve Poetika¹ bölümlerinden oluşan *Organon* külliyyatı değişik aralıklarla Arapçaya tercüme edilmesiyle² birlikte biçimsel ve içerik yönünden Arapçaya tesiri olduğu görülür. Arap dili ve edebiyatında daha önce olmayan biçimsel değişiklikler olmuştur. Bu biçimsel değişiklikler, kavram oluşturma, bunların tarifi, konu, konuların bölümleri, belli bir sıra gibi özelliklerdir. Mantık ilmî sayesinde dil ve edebiyatta konular zaman süreci içerisinde sistematik hale gelmiştir. Mesela, Basra dil ekolünün dil kurallarını oluştururken; mantık esaslardan yararlanmaları bu etkinin sonucu olduğu görülür³. Basralı dil alimleri felsefe ve mantık eserlerinden biçimsel ve sistematik yönden yararlandıkları bir vakıdır. Bu ilimlerden yararlanma bu eserleri okuyup inceleyen ilk dilcilerde peyder pey etkisini göstermiş, gramer konularında mantık ilminin kıyas metodu yaygın olarak kullanılmaya başlanmıştır. İçerik yönünden etki ise şekil yönüne göre oldukça az olmuştur.

Ahmed Emîn, felsefe ve mantık ilimlerinin arapçaya tesiri hakkında şu görüşlere yer verir: “Yunan kültürü İslamî ilimlerin tedvîni aşamasında ilimlere şekil ve içerik açısından etkisini göstermiştir. Şekil yönünden en büyük etkiyi mantık ilmî yapmış dil ve edebiyatta olduğu gibi bütün ilimleri şekil yönüyle etkilemiştir. Dilde, kıyâs, burhân, cedel, safsata, hitâbet ve şiir konularına önem verilmiştir. Sîbeveyhi (180/796)'nin *el-Kitâb* adlı eserinde mantıktan yararlandığı görülür. Kelimeyi isim, fîl ve harf şeklinde üçe ayırarak; bunları kısım kısım açıklamıştır⁴.

Şevki Dayf'ın da bu konudaki uzun görüşünü özetlersek: Basra'da nahvin ortaya çıkışında Yunan, Hint ve Süryânî gramerinin etkisi olduğunu söylemek mümkün olmakla birlikte ilmî bir ispatı yapılamamıştır. Ayrıca Arapça grameri amel esasına dayanmaktadır ki diğer dillerde böyle bir durum söz konusu değildir. Basralı gramerciler yabancı gramerlerden, felsefe ve mantıktan içerikten daha ziyade, şekilsel olarak yararlanmışlardır. el-Halîl b. Ahmed (175/791), yabancı ilimlere önem vermiş, matematik üzerinde kafa yormuştu. İbn Mukaffa' (142/759) ile arkadaşlık yapmış onun tercüme ettiği mantık eserlerini incelemiş ve Yunan musikisi hakkındaki bilgileri elde etmiş, akla önem vermiştir. Halîl'in talebesi Sibeveyhi el-Kitâb adlı eserinde tarife önem vermez ve sade bir dille anlatır. Mantık ve felsefenin şekil yönünden tesiri el-Ahfeş (215/830), el-Muberrred (285/898) ile devam eder. İbnü's- Serrâc (316/928) ve es-Sîrâfî (368/978) ile mantık ilminin etkisi artar⁵.

Felsefe ve mantık ilimleri gramerin yanı sıra edebiyat, şiir, kitâbet ve belâgat alanında da tesirler yapmıştır. Biçimsel yönden edebiyat teorileri ve tarifleri, konuların taksimi gibi hususlara ağırlık verilmiştir. Helenistik kültürden Poetika ve

¹ İbnü'n-Nedîm, *el-Fibrîst*, 307; Necip Taylan, *Mantık*, İstanbul, 1985, 40.

² Mehmet Bayraktar, “İslam Düşüncesi:Etkilenmesi ve Etkisi”, 29.

³ Boer, *İslamda Felsefe Tarihi*, 26.

⁴ Ahmed Emîn, *Duba'l-İslâm*, I, 291.

⁵ Şevki Dayf, *el-Medârisu'n-nahviyye*, Dâru'l-ma'ârif, Kahire, 1968, 20-145.

Rethorik dışında dil ile ilgili pek eser çevrilmediğinden; içerik olarak etki fazla görülmez. Poetika ve Rethorik'in ilk çevirilerindeki hatalar ve bu eserlerdeki içeriğe müslümanların yabancı olmaları nedeniyle tam olarak anlaşılammıştı. Sadece Rethorik adlı eserin üçüncü bölümünde yer alan "ibare"/üslûb konularına yabancı olunmadığından dolayı, bu bölümden önemli ölçüde yararlanılmıştır¹.

Felsefe ve mantık ilimlerinin Arap dili ve edebiyatında biçimsel etkisi son derece önemli olmuş, içerik etkisi ise genel konulara göre kısmi olmuştur. Ancak bu etkilenme olumlu anlamda sonuç vermiş ve dil ve edebiyat ile ilgili teori, kavram ve usuller ayrıntılarına kadar ele alınmış; sistematik olarak dil ve edebiyat teorileri konulmuştur.

Tercüme ve Telif Eserlerin Kelime, Kavram ve Üslûba Etkisi

Harranlı ve diğer tercüme aktivitelerinde bulunan bilginlerin yaptıkları tercüme faaliyetleri ile Arap dilinde olmayan ülke, bitki, hayvan, alet, yiyecek, giyecek gibi yabancı kelimeler arapçaya girmiştir. Bürcüd, zeberced, zümrüt, yakut, balgam, kûlanç, burkûk, batrîk gibi kelimeler yunanca'dan arapçaya geçmiştir². Çoğu zaman yabancı kelimeler alınıp yerine arapça bir kelime türetilmiş; zaman zaman da kelime aynen alınıp, dile kolay gelecek şekilde bazı harf değişiklikleri yapılmak suretiyle kullanılmıştır³. Pisagor, Sokrat, Eflatun ve Aristo gibi filozofların hikmetli sözleri, *el-Beyân* ve *Uyûnu'l-abbâr* gibi ansiklopedik edebî eserlerde yerini almıştır⁴.

Kelimelerin ifade ettiği anlamların alanı genişlemiş; aslî anlamlar terminolojik anlamlar kazanmıştır. Mesela gramer ile ilgili kurallar konulurken; daha önce isim olarak bilinmeyen fâil, mefûl, muzâf gibi pek çok kavram türetilmiştir. Aynı durum şiir, nesir, arûz gibi edebiyatın diğer alanlarında görülmüştür. Emevîler döneminde arapça bir lügat yazılıydı, Arap dili ve edebiyatı ve diğer bilim dallarındaki teknik kavramlar yer almayacaktı. Bu kavramlar daha sonraki lügatlerde yer almaya başlamıştır⁵. Sarf, nahiv, edebiyat, dil eserlerindeki temel kavramlarda yabancı kavramlara nadiren rastlanmakla birlikte bu kavramlar ve bunların izah edilmesinde mantık ilminin verileri ve metotları uygulanmıştır⁶.

Arapça daha önceleri bilimsel bir dil ve soyut kavramları ifadede kullanmadığından yeteri kadar gelişmemiş ve terminolojisi yetersizdi. Yine diğer bir dilden arapçaya tercüme hususunda arapça yetersiz kalıyordu⁷. Tercüme teknikleri

¹Tâhâ Huseyn, *el-Beyânü'l-'arabî*, Kudâme b. Ca'fer'in Nakdu'n-nesr Adlı Eserinin Mukaddimesi, Dâru'l-kutubi'l-'ilmiyye, Beyrut, tsz., 7; *Abbâs Erhîle, el-Eseru'l-Aristiyyu fi'n-nakdi ve'l-belâgati'l-'Arabiyyeni*, Menşûrâtu kulliyeti'l-âdâb ve'l-'ulûm, Rabad, 1990, 247.

²Ahmed Emîn, *Duba'l-İslâm*, I, 296.

³Ahmed Emîn, *Duba'l-İslâm*, I, 309.

⁴Ahmed Emîn, *Duba'l-İslâm*, I, 296.

⁵Ahmed Emîn, *Duba'l-İslâm*, I, 308; Hasan Zeyyât, *Târîhu'l-edebi'l-'Arabî*, Matba'atu'r-risâle, Kahire, 1939, 210.

⁶Ahmed Emîn, *Duba'l-İslâm*, I, 309.

⁷M.G.S Hodgson, *İslâm'in Serüveni (Nazari Düşünce)*, çev. Senai Demirci, I, İz yay., İstanbul, 1993, 382.

geliştirildi ve güzel üslup oluşturuldu. Literal çevirilerden anlam çevirilerine doğru büyük bir değişim yaşandı¹. Edebiyat, yaşanan çevrinin ifade biçimi olduğuna göre, yoğun bir ilmi faaliyetin olduğu bu dönemde arapça bütün yönleriyle değişime uğramıştır². Çok geçmeden Arapça geçiş dönemini başarılı bir şekilde atlatmış, din, edebiyat, bilim ve felsefe dili olarak genişlemiştir³. Tüm bu gelişmelerde Harranlıların direkt veya dolaylı katkılarını görmek mümkündür.

Sonuç olarak; Saray kâatibi olan Ebû İshâk ve torunu Hilâl b. Muhassin kitâbet ve inşâ sanatlarının teorik temellerinin oluşturulmasında ve bunların uygulanmasında başat rolü oynayan edebiyatçılardır. Etkileri o dönemden itibaren sonraki dönemlere de yansımıştır. Sâbit b. Kurra ve diğer Harranlı bilginlerin tercüme ve te'lif eserleri, arapçanın bilim ve felsefe dili olarak gelişmesi ile dilin, tanım, sınıflandırma, kıyas gibi felsefe ve mantık kurallarını uygulamalarında önemli katkıları olmuştur.

¹ Şevki Dayf, *Târîhu'l-edebi'l-'arabî- 'Asru'l-'duvel ve'l-imârât*, 400.

² 'Abdülhakîm el-Belsa', *Edebu'l-Mu'tezile*, Dâru nahzati Mîsr, Kahite, tsz, 42.

³ Ahmed Emîn, *Duha'l-İslâm*, I, 309.